

CINEMA RESCAT/TROBADA/DEBAT 99
"Cinema no professional - cinema amateur"
Conferència pronunciada a Girona, el dissabte 5 de juny de 1999

FERRATER MORA, FILÒSOF I CINEASTA

Josep-Maria Terricabras, IEC

Director de la Càtedra Ferrater Mora de la Universitat de Girona

Josep Ferrater Mora (1912-1991) és sens dubte el filòsof català més important del segle XX. I això és dir molt, perquè vol dir que, en el panorama filosòfic de tota la història dels Països Catalans, Ferrater hi ocuparia un lloc destacadíssim. Avui, però, no parlarem del Ferrater acadèmic, sinó del Ferrater filòsof i pensador que va ser capaç d'interessar-se i entusiasmar-se per una enorme quantitat de coses, sobretot per aquelles que interessaven als seus contemporanis. I és que Ferrater era, en el millor sentit de la paraula, un home modern. El fascinaven la ciència i la tècnica. S'interessava pel periodisme i per la literatura, però també per la fotografia i pel cinema.

Ara voldria presentar l'interès del filòsof Ferrater pel cinema en quatre apartats breus que vindran a respondre, més o menys, aquestes preguntes: 1) quan s'interessa Ferrater pel cinema, 2) com s'hi interessa, 3) per què s'hi interessa, i finalment 4) què ens n'interessa, a nosaltres, d'aquesta relació.

1. L'interès de Ferrater pel cinema

De fet, el cinema li va interessar de sempre. Recordem unes paraules seves del 1974, quan ja fa uns set anys que Ferrater es dedica a fer cinema:

"El cine ha sido para mí, desde mi adolescencia, o poco menos, un arte enormemente atractivo (...). No nací, como Rafael Alberti escribe en un poema, "con el cine", pero sí por los alrededores. Dos de mis primeros ensayos versan sobre cine, y en uno de ellos trato (más bien, traté) de determinar -eso se hacía en aquellos tiempos, que en esto han mejorado bastante- 'la esencia del cine'. 'La vida', como dicen los tangos, me llevó por derroteros filosóficos y profesoriales, cosa que en modo alguno deploro, pero el cine me ha seguido interesando

siempre. Aun siendo espectador, no lo consideré nunca como un mero entretenimiento -tampoco como un fin último y supremo, o una panacea. Durante bastante tiempo muchos intelectuales han despreciado el cine con la misma intensidad con que bastantes hoy lo idolatran. Sin explícitamente proponérmelo, he evitado esos extremos." (1)

D'aquestes paraules, m'interessa retenir-ne tres coses:

Primera, que, efectivament, Ferrater va escriure dos assaigs en què es referia al cinema quan era joveníssim: l'un el 1934 -quan només tenia 22 anys- i l'altre, el 1935 -quan en tenia 23-, publicat en el seu primer llibre *Cóctel de verdad*. (2)

Segona, m'interessa comentar breument el contingut de l'assaig al qual al·ludeix i en el qual lamenta haver adoptat un to massa *essencial*. Es tracta de l'assaig "Esquemas sobre el cine (en 1934)". En part té raó amb la seva crítica a l'assaig, perquè hi afirma que allò que caracteritza el cinema i que imposa les seves exigències als altres elements que el componen -per exemple, a la música i al silenci, a la paraula, a la imatge-, és precisament *el moviment*. Per això la imatge no és en el cinema com en les altres arts plàstiques. Perquè en el cinema les imatges no estan tancades en si mateixes, sinó que en ell qualsevol moment és trànsit cap a una forma posterior. Tanmateix, Ferrater no és pas tan essencialista com li sembla en recordar-ho anys després, i és que ell no diu pas que el moviment sigui la característica *essencial* o *exclusiva* del cinema. Ell només afirma que és el moviment "quien dirige a los demás elementos, y, a la vez, (es) el elemento indispensable para que el cine no sea una mera reunión de múltiples ingredientes" (3). En aquest mateix sentit, Ferrater pensa que la fotografia és, parlant rigorosament, una tècnica i que només es pot anomenar "art" en un sentit molt i molt general, perquè la fotografia és *una simple composició d'ingredients* (4). La fotografia *selecciona*, i el cinema aprofita aquesta selecció per donar la màxima perfecció possible a les seves imatges. Però el valor estètic del film no es troba en les escenes particulars, sinó en "la dirección del movimiento general" (5). Per això, Ferrater rebutja expressament la idea -massa afavorida per alguns crítics- que la lentitud sigui un defecte. Aquesta idea ve d'una "interpretación deficiente del papel que el movimiento juega en el cine" (6). El que Ferrater vol remarcar, doncs, és que la *idea* de

moviment pertany a l'essència del cinema, encara que el film fos un film fet amb una successió de fotografies. I és que hi ha fotografies que poden tenir *caràcter cinematogràfic* (7) i films, en canvi, que només mostren una bona tècnica fotogràfica.

Més enllà, però d'aquesta qüestió, el que aquell assaig vol subratllar és que "el cine es un arte y no una técnica" (8). Perquè és cert que cap creació artística -sigui cinema, poesia, pintura o arquitectura- no pot renunciar de cap manera a la tècnica; però també ho és que l'art no consisteix simplement en el domini de tècniques. L'art és, doncs, allò que necessita tècnica, però que està més enllà de la pura tècnica. Ferrater s'ho pren molt seriosament això. D'aquí que també es prengui molt seriosament els aspectes tècnics del cinema (9).

I, en aquest mateix assaig, Ferrater es pregunta encara per què ha estat ara i no abans -recordem que ho escriu el 1934- que ha tingut lloc el naixement del cinema. N'assenyala dues causes: la primera és que fins ara no s'ha disposat de la tècnica adequada; la segona, però, s'ha de buscar en la manera de ser de l'home actual. Aquest, segons Ferrater, ha perdut la "fe en los diversos modos 'clásicos' del arte" (10). En el passat, es creia *en l'art*, se n'esperava alguna cosa (11). Ara l'art ha deixat de formar part dels fonaments de l'existència humana. I com que exigim menys de l'art, també ens exigim menys en el nostre camí cap a l'obra artística: ara demanem facilitat i entreteniment. No hi ha cap art que com el cinema s'adapti a aquesta exigència. S'hi pot accedir sense aprenentatge especial. El cinema ofereix productes acabats, compactes. L'espectador es pot deixar anar i s'hi pot emocionar.

"Por esto el cine es el arte más fácil para el espectador y más difícil para quien lo realiza. El creador de cine debe ser una especie de taumaturgo profético que se anticipe al menor deseo del que va a contemplar su obra. El teatro es siempre, en cierto modo, un esquema, en el que, poco más o menos, hay "ideas". En el cine no hay "ideas". La "idea" queda desvanecida y sustituida por la expresión concreta de la imagen. Aun en las porciones más difíciles de un film -las ilusiones-, el objeto es tan claro y evidente, tan sencillo en su presentación singular, que el espectador menos avisado sigue con el mínimo esfuerzo el despliegue de la obra cinematográfica." (12)

Ferrater sap que "siempre habrá gente de temple difícil que busque en el cine dificultad y huecos por los cuales sólo ellos penetren. Pero, en general, no sucede así" (13). En això rau l'èxit del cinema, davant les altres arts que resulten massa hermètiques.

Sembla ben clar que Ferrater, tot i les reserves posteriors, devia tenir una especial predilecció per aquest treball pioner sobre el cinema. I és que, quan l'any 1967 -Ferrater té 45 anys i està en un gran moment de la seva producció (14)- la prestigiosa editorial *Revista de Occidente* publica una àmplia antologia del seu pensament en dos volums titulats *Obras Selectas* (15), Ferrater recull el treball entre aquells que més li interessa de preservar i difondre. Així és com el salva d'una autocrítica dura a què sotmet, en conjunt, el seu *Cóctel de verdad* (16).

La tercera cosa que voldria destacar de la citació de Ferrater que encapçalava aquestes ratlles és que ell, quaranta anys després de l'assaig comentat, diu que "el cine me ha seguido interesando siempre" i lamenta que els intel·lectuals hagin passat sovint del despreci a la idolatria (17). Certament, Ferrater no solament va mantenir la mateixa línia d'interès teòric pel cinema (18), sinó que la va augmentar amb una dedicació pràctica personal molt intensa.

2. Activitat cinematogràfica

El millor testimoni conjunt de l'interès teòric pel cinema i de la pràctica cinematogràfica de Ferrater és la publicació, el 1974, del seu *Cine sin filosofías*. En aquesta obra reconeix que uns set anys abans - és a dir, el 1967, quan Ferrater en tenia 55-, va començar a dedicar moltes hores "a tratar de hacer cine" (19). Ferrater va arribar a produir cap a una trentena de pel·lícules, algunes de molt pocs minuts i alguna altra de més d'una hora. El llibre acabat de citar recull deu guions (20) de pel·lícules rodades en 16 mm. No es tracta, però, només d'una col·lecció d'esquemes d'indicacions per al rodatge sinó que són guions pròpiament literaris, és a dir, guions que s'aguanten drets per si mateixos, perquè expliquen les pel·lícules adequadament.

Ferrater, però, també va rodar algunes pel·lícules en Súper 8, i en va fer de tota mena: amb pretensions cinematogràfiques pròpiament dites -i algunes d'elles van guanyar premis en concursos amateurs

d'EUA-, com a exercicis temàtics (sobre la neu, la terra, les flors o els animals), amb intenció reivindicativa (per a lluitar en defensa dels animals) o com a records ocasionals (casaments, aniversaris, nadals, manifestacions cíviques). Alguns films són simples vídeos domèstics i també allò que Ferrater anomenava "miniatures" i que eren peces molt curtes, sovint de caire satíric, amb comentaris del mateix autor. Hi ha dues pel·lícules que Ferrater no va fer mai, tot i tenir-ne el guió a punt: *Una passió inútil* i *Una pel·lícula de mil milions de dòlars*. Aquests dos guions es van incorporar com a contes en el seu llibre *Siete relatos capitales* (21).

3. Sobre la relació entre filosofia i cinema

La pregunta per la relació entre la seva filosofia i el seu cinema se li va fer dotzenes de vegades a Ferrater. A *Cine sin filosofías* la seva resposta és contundent:

"No creo que merezca la pena siquiera investigar si hay relaciones -aparte las puras coincidencias- entre mis películas y los conceptos y razonamientos que figuran en libros míos como *El ser y la muerte*, y *El ser y el sentido* y no digamos como *Indagaciones sobre el lenguaje* y *Cambio de marcha en filosofía*. Yo, por lo menos, no las veo" (22)

Ferrater manté la seva posició al cap dels anys. Ho podem veure en dues entrevistes concedides el 1982 (23). Ara bé, en aquestes entrevistes, Ferrater també reconeix que és normal que, en les diverses produccions d'una mateixa persona, s'hi delati un "estil personal", que s'hi deixi una certa empremta. I quan Ferrater aventura quina és aquesta empremta, diu que és "un cert ordre, una certa transparència, una certa ironia -tot això es pot trobar igualment en els dos aspectes de la meua obra".

Això lliga amb una cosa que Ferrater acostumava a dir: que, per a entendre a algú, no solament s'ha de tenir en compte la seva situació històrica sinó també el seu tarannà personal i, fins i tot, el paper que l'atzar ha jugat a la seva vida. Si recordem, doncs, breument quin era el tarannà del Ferrater filòsof, potser també acabarem d'entendre millor la figura del Ferrater cineasta. I quan entenguem millor el tarannà del cineasta, la figura del filòsof se'ns farà més transparent.

4. El tarannà de Ferrater, pensador i artista

És difícil de triar algunes característiques que puguin, per si mateixes, fer entendre el tarannà filosòfic i artístic de Ferrater. Potser ens hi ajudin, però, els trets següents que, sense exclusió d'altres, caracteritzaven certament l'obra de Ferrater: ordre i claredat mental, concreció i rigor en el tractament dels temes, vigor lingüístic.

Ferrater era un intel·lectual interessat a aclarir, a ordenar, el caos de sensacions, informacions i idees que ens envolten. Era un home de grandíssima claredat tant en filosofia com en la seva producció literària i cinematogràfica. Les seves obres tenen un *ordre*, encara que aquest ordre pugui ser circular, és a dir, encara que al final es pugui tornar al lloc de partida. Això es veu clar en els seus films *La vida cotidiana*, *El mundo de Andratx*, *El velo de la noche* i *De vuelta al pelotón de ejecución* (24). Ferrater sap, però, molt bé que, quan s'ha fet un recorregut, un moviment, encara que es torni al lloc de partida, mai no s'hi torna com se n'havia sortit.

Ferrater, a més, és concret i rigorós en el tractament dels temes. Això explica que sovint es dediqui a fer "miniatures", que s'entreguin en detalls o que elabori casos concrets. És el que fa, per exemple, amb tres films que poden ser anomenats "Tres històries exemplars" (*La vida cotidiana*, *De vuelta al pelotón de ejecución* i *La llamada*), perquè són la narració de tres exemples, tres casos de vida. Ferrater és, certament, un gran narrador.

Finalment, Ferrater té un gran vigor lingüístic. I això no solament ho mostra fent filosofia -tant perquè la seva prosa és esmolada i precisa com perquè es preocupa pels temes relacionats amb el llenguatge-, sinó que ho mostra també mirant d'aprofundir en les possibilitats de llenguatges no filosòfics, com el llenguatge narratiu, el llenguatge cinematogràfic o el llenguatge musical. Té raó, per exemple, Àngel Sánchez Harguindey quan, a més d'assenyalar l'ambient de placidesa i de serenitat de les pel·lícules de Ferrater -perquè en elles tot està pensat, res no és improvisat-, també subratlla que les bandes sonores que acompanyen les seves pel·lícules són extraordinàriament triades i ben triades (25). Això torna a posar de relleu la importat -i difícil- relació que Ferrater veia entre tècnica i art.

Els quatre apartats en què s'ha dividit aquesta conferència han volgut subratllar sobretot quatre coses: primer, que Ferrater va tenir un gran interès pel cinema quan no era comú ni de bon to que els intel·lectuals s'hi interessessin; segon, que Ferrater va exercir una intensa i apassionada activitat cinematogràfica sobretot durant els anys 70; tercer, que Ferrater va voler fer cine sense filosofia, cine pel propi interès de fer cine; i quart, que Ferrater va ser un experimentador de les possibilitats del llenguatge (literari i fílmic), perquè encara que volia fer cine sense filosofia, sempre que feia cine també el feia amb idees. No em sembla gens estrany que, per a ell, cine i filosofia fossin com dues cares de la mateixa moneda: i és que ell va insistir sempre, quan feia filosofia, que pensar no és només un art, sinó que també és una tècnica, tal com el cine no és només una tècnica sinó també un art, és a dir, una activitat de mirada sobre el món i de donació de sentit.

Certament, l'obra de Ferrater és una peculiar combinació de mestissatge i de puresa: mestissatge per les possibilitats que ell sap descobrir en diferents idees, tècniques, plantejaments i enfocaments; puresa, perquè la manera d'expressar aquest pensament ha de ser depurat fins a resultar el més nítid i simple possible. Aquesta conjunció estilística -que Ferrater va practicar de manera mestra al llarg de tota la seva producció- és precisament el repte que s'han de plantejar els que s'acosten a la seva obra. Perquè un estil determinat de pensament es troba absolutament desemparat si no s'expressa de la millor forma possible. Al capdavant, la forma d'expressió no esgota la seva força en l'expressió mateixa del pensament, sinó que es converteix, al seu torn, en un instrument que pot suggerir o impedir, facilitar o entorpir el curs de noves idees que, altra vegada, hauran de ser pensades, repensades i expressades convenientment, en un procés sense fi.

Josep Ferrater Mora és de la mena de filòsofs i artistes que és capaç de provocar en els que s'acosten a la seva obra un canvi de gust en la manera de pensar i de mirar. En la superficialitat i frivolitat del nostre temps, la seva obra segueix essent per a tots una invitació a exercitar-se sense fi en el rigor i en el goig tant de l'art de pensar com de l'art de mirar.

NOTES:

- 1) *Cine sin filosofías*, Esti-Arte, Madrid, 1974, pàg. 19-20.
- 2) *Cóctel de verdad*, Literatura, Madrid, 1935.
- 3) *Obras selectas*, Revista de Occidente, Madrid, 1967, vol. 1, pàg. 32.
- 4) *Ibid.*
- 5) *Ibid.*
- 6) *Ibid.*
- 7) *Ibid.*, pàg. 32-33.
- 8) *Ibid.*, pàg. 30.
- 9) Això es veu clarament en el rigor amb què preparava les seves filmacions o muntava les pel·lícules i en com es feia aconsellar pel seu amic Néstor Almendros. Consulti's, per exemple, el capítol titulat "Aspectos y comentarios técnicos" del seu *Cine sin filosofías*, pàg. 153-173. Sobre el que ell anomena el "tono fotográfico" i algunes qüestions més sofisticades de tècnica fílmica, també es pot consultar l'apartat "'Autores' y 'equipos'" de l'assaig "¿Quién hace qué?", publicat a *El hombre y su medio y otros ensayos* (Siglo XXI, Madrid, 1971) i a *Ventana al mundo* (Anthropos, Barcelona, 1986). És en aquest assaig on repeteix que "la 'técnica' es, en el cine, un ingrediente fundamental".
- 10) *Obras Selectas*, vol. 1, pàg. 33.
- 11) Ferrater es refereix, per exemple, als fidels de la religió musical wagneriana.
- 12) *Obras Selectas*, vol. 1, pàg. 34.
- 13) *Ibid.*
- 14) Ferrater ja ha publicat alguna de les seves grans obres (*La filosofía en el mundo de hoy o El ser y la muerte*), tot i que encara no ha publicat ni l'última edició del *Diccionario de filosofía* -preparada per ell el 1976 i apareguda el 1979-, ni *Indagaciones sobre el lenguaje, Cambio de marcha en filosofía, De la materia a la razón* -que serà potser la seva obra més ambiciosa-, *Ética aplicada o Fundamentos de filosofía*.
- 15) Aquesta és l'única antologia existent de les seves obres. La Càtedra Ferrater Mora confia poder publicar en un futur no llunyà les seves *Obres Completes*.
- 16) Vegeu el que en diu el 1982 en una entrevista: "Me alegra que el libro *Cóctel de verdad* sea difícil de obtener, y no seré yo quien lo haga accesible. Lo poco salvable de él se ha reproducido, con inevitables cambios de estilo -destinados sobre todo a torcerle el cuello a la retórica- en algunas páginas iniciales del primero de los dos volúmenes de unas tituladas *Obras selectas*" (S. Giner-E. Guisán, ed., *José Ferrater Mora: El hombre y su época*, Universidad de Santiago de Compostela, 1974, pàg. 324).
- 17) Ho tornarà a dir, per exemple, a "¿Quién hace qué?": "Hasta hace relativamente poco era común, entre los 'intelectuales', y especialmente entre los escritores, despreciar el cine tan a fondo como a la hora actual muchos de la misma especie lo idolatran, y hasta marchan a remolque suyo" (*El hombre y su medio y otros ensayos*, pàg. 81).
- 18) Es poden consultar, per exemple: *El hombre y su medio y otros ensayos*, Siglo XXI, Madrid, 1971, que recull articles publicats a "La Vanguardia" durant gairebé dos anys: entre ells, i dedicats al cinema, "Patton", "Godard", "¿Quién hace qué?", "Buñuel". Tots aquests articles i, de fet, tots els assaigs del llibre estan incorporats, sense avisar, a *Ventana al mundo*, Anthropos, Barcelona, 1986, que no conté només el llibre anterior sinó que té també molts altres articles. L'únic article de *El hombre y su medio* que no està totalment incorporat

en el llibre posterior és l'assaig XXI: "¿Cuánto nos queda?", la segona part del qual apareix, només parcialment, com a "Galimatías 1". *Una mica de tot*, Editorial Moll, Palma de Mallorca, 1961 (col. Raixa, 51) és "una selecció dels articles i assaigs escrits i publicats en català durant sis anys" (pàg. 7-8), concretament entre 1944 i 1950 en revistes catalanes d'Amèrica. L'observació no és ben exacta en tots els casos, perquè el llibre conté el capítol "Digressió sobre el cinema" (pàg. 37-50), que coincideix -en traducció gairebé literal- amb l'article "Esquemas sobre el cine" ja inclòs a *Cóctel de verdad* i que hem comentat extensament.

19) *Cine sin filosofías*, pàg. 20.

20) Conté els deu films titulats *Patinando para siempre*, *Los éxtasis del tiempo*, *El velo de la noche*, *El mundo de Andratx*, *Fragmentos de un travelogue*, *La piel de la tierra*, *Un héroe de nuestro tiempo*, *La vida cotidiana*, *De vuelta al pelotón de ejecución* i *La llamada*.

21) *Siete relatos capitales*, Planeta, Barcelona, 1979.

22) *Cine sin filosofías*, pàg. 18.

23) Una entrevista va ser concedida a Salvador Giner, l'altra a Xavier Rubert de Ventós. Quan Salvador Giner li va preguntar si la seva incursió en l'art -cinema i literatura- era accidental, un mer entreteniment, o bé si estava estretament relacionada amb la seva obra filosòfica, Ferrater va contestar: "Acaso cuando realicé una película o dos, o cuando escribí un par de cuentos, todo ello podría considerarse como un entretenimiento, pero es difícil seguir manteniendo esta idea, o esta ilusión, después de haber producido casi veinte películas (muchas, breves, pero dos o tres bastante extensas) y después de haber publicado un libro de relatos, haberlo completado con otros más, haber lanzado una novela y estar trabajando en otra. He puesto en todo ello mis cinco, o seis, sentidos, y con el mismo ánimo con que podría haberlo hecho todo productor de 'ficciones'. Que todo esto esté o no relacionado con mi pensamiento filosófico, es asunto que habría que ver con cuidado. Por el momento, mi opinión es ésta.

No creo que con mis 'ficciones' -especialmente con las literarias- haya tratado de 'ejemplificar' ideas filosóficas. En otras palabras, no creo que las producciones que llamas 'artísticas' estén dominadas, o impulsadas, por ninguna 'tesis', filosófica o no. En la misma medida en que no trato de 'hacer literatura' al escribir sobre cuestiones filosóficas, no trato tampoco de 'hacer filosofía' con mis obras literarias, y menos aún, claro, cinematográficas, es mejor mantener las dos cosas pulcramente separadas. (...) Junto a ello, no hay que excluir la posibilidad de que tanto en la obra filosófica como en la artística se revele un estilo 'personal'" (S. Giner-E. Guisán, ed., *op. cit.*, pàg. 331-332).

El mateix 1982 manté aquesta conversa amb Xavier Rubert de Ventós:

XRV: ¿Creus justa aquesta impressió meva que en la teva narrativa estàs exemplificant allò que has defensat teòricament en la teva obra filosòfica?

JFM: No ben bé del tot. (...). En principi, tendeixo a pensar -i ho dic sovint- que no hi ha gaire relació entre la meva obra filosòfica i la meva obra narrativa, sigui literària o cinematogràfica. Crec, a més a més, que convé no barrejar-les gaire. El pensament filosòfic segurament hi guanyarà -podrà ser més estricte i sobri- i les obres artístiques no hi perdran -podran ser més lliures. Ara bé, és innegable que les obres de les quals parlem estan fetes per una mateixa persona, i és natural que aquesta persona hi deixi la seva empremta. Un cert ordre, una certa transparència, una certa ironia -tot això es pot trobar

igualmente en els dos aspectes de la meua obra (X. Rubert de Ventós, *Pensadors catalans*, Ed. 62, Barcelona, 1987, pàg. 58-59).

24) Vegeu com ho exposa el mateix Ferrater a *Cine sin filosofías*, pàg. 22-23.

25) Vegeu A. Sánchez Harguindey, "Comentarios en torno a un cineasta", a J. Ferrater Mora, *Cine sin filosofías*, pàg. 13.